

Az irodalom új műfajai

Nagy Pál (1934) művész, a párizsi Magyar Műhely folyóirat alapító szerkesztője A „posztmodern” eklektikától az elektro-vizuális képszövegig címmel 1994-ben előadássorozatot tartott Budapesten.

Az akkor elhangzottak képezik alapját annak a vastag kötetnek, amely 440 illusztrációval felvértezve a jelenkori művészet egyik legidősebb jelenségekörét célozza meg. Nevezetesen: hogyan módosul az irodalomnak mint nyelvközpontú esztétikai kommunikációnak az eszköztára és fogalomköre az elektronikai forradalom egyre kíméletlenebb ütemgyorsulása közepette; vajon veszélyezteti-e az írás- és nyomtatáskultúra létét a számítógépek rohamos terjedése; megőrizheti-e különállóságát az irodalom, avagy az elektronikus médiumok szintézisre törekvő diktatúmanak engedelmessége netán a műfaji keretek vízenyősödésének leszünk szemtanúi?

A szerző Moholy-Nagynak abból a téziséből indul ki, miszerint a technika nem cél, hanem eszköz a világ teljesebb megélését célzó emberi igyekezet kiteljesedésében. A technológia utolsó sikolyainak művészeti hasznosítása így hát önmagában nem minőségsszavatoló tényező. Mégis, bizalommal kell közelíteni hozzájuk, anélkül, hogy túlbecsülnénk az alkotásban kiaknázható képességeiket. Nem téveszthető ugyanis szem elől, hogy a még kellően ki nem fejlesztett elektronikai eszközök az emberi kultúra egészét új fényben világítják meg: egyrészt magyarázatot adnak a múlt számos rejtélyére, másrészt egy hipotetikus jövőképet vetnek fel, amelyben a művészetnek bizonyítania kell rátermettségét és túlélési képességét.

De melyik művészetnek? – merül fel a jogos kérdés. Vajon annak az esztétikai jelenségekörnek-e, amit ma értünk művészetnek, avagy annak a művészetnek, amivé majdan válik az esztétikai kommunikáció? Az idő múlásával párhuzamosan ugyanis mindig változott a művészet fogalma is. Így ma már nem (csak) azt tekintjük művészetnek, amit háromszáz éve tekintettek

annak. Ugyanez áll a jövőre vonatkoztatva is, sőt, hatványozottan érvényes, azt véve tekintetbe, hogy a földi élet entrópiája egyre kíméletlenebb ütemet vesz fel.

A művészet és ezen belül az irodalom fogalmi és stílusi változásainak egyik döntő kieszközölője az elektronikus apparátus lehetőségeiben benne rejlő felgyorsulás, aminek problematikájával többek között Paul Virilio foglalkozott behatóan. Pont ez a radikális ütemváltás teszi viszonylagossá a könyv klasszikus szerepkörének mindaddig szilárd pozícióját.

A globális kultúra vizualizációjának kezdeti időszakát éljük át. Amikor a hatvanas években Marshall McLuhan, a Magyarországon máig is kiadatlan professzor azt állította, hogy az elektronikus eszközöknek köszönhetően a Föld belátható időn belül faluvá fog zsugorodni, ahol mindenki mindenkiről mindent tudhat, valószínűleg nem gondolta, hogy ennek a lehetőségét szavatoló technológiai feltételek néhány röpké évtized elteltével megteremtődnek. Pedig az elektronikus posta és a CD-ROM-ok megjelenése nem más, mint a mcLuhani elektronikus világgép megvalósulásának a kezdete. A technikai feltételek tehát adottak, a többi pedig csupán pénz és idény kérdése. Mert ne feledjük: az elektronika fejlődésének gátlástalan rohamai közepette a gazdagok és a szegények világa közötti szakadék még inkább elmélyül.

Nagy Pál ugyan nem tér ki a téma szociológiai vizsgálatára, a könyvében elmondottak azonban természetesen vetnek fel egy csomó égető kérdést a világ megosztottságát illetően. A nyelvek és kultúrák ütközésének előképe mögött ugyanis számtalan egyéb tényező munkál, melyeknek egyike a fizikai és a szellemi alultápláltság dramatikus méreteiben ölt alakot. Népeiségünk nem csekély hányada ez eddig a könyv médiumának a teljes

megismeréséig sem jutott el, a tehetős ki-sebbség pedig már azon töpreng, milyen korszerűbbnél korszerűbb eszközökkel vigye végre a papírtömb helyettesítését. A Nagy Pál által felvetett problematikának így hát – akarva, nem akarva – van egy adag utópisztikus vonzata is, amelynek részleteibe azért nem bocsátkozik, mert elsősorban művészként, íróként közelít hozzájuk. Az alkotó pedig, tudvalevő, minden új eszközt érdeklődéssel üdvözöl és lehetőség szerint ki is próbál műhelyének alkímikus légkörében.

Nézzük azonban, mit is ért Nagy Pál az irodalom új műfajain?

Kötete a hangköltészet történeti fejlődésének szemlélésével indul, a vizuális költészet műfaji feldaraboltságának taglalásával folytatódik, s a művészkönyv, a happening, a performance, a költői akció, a kommunikációs művészet, az irodalmi indíttatású videózás meglehetősen lazán körülhatárolható tartományain át eljut a számítógépen generált szöveges alkotásokig, valamint a virtuális világ esztétikai körvonalazásáig. Már ez a nem teljes felsorolás is hitelesen érzékelteti, hogy lényegében a századunk modernista hagyományát kultiváló művészeti törekvések azok, amelyek kíváncsisággal és komolyabb fenntartások nélkül merültek bele az új technológiai lehetőségek kiaknázásának izgalmas kalandjába.

Az más kérdés, hogy a szerző miért nevezi az irodalom új műfajainak azon kifejezőeszközök produkciós formáit, melyeknek nyelvi-esztétikai kötelékében szövegrészek is találhatóak, ám lényegüket tekintve közel sem szöveg- vagy irodalomközpontúak. Való igaz, hogy a harmadik kiterjedést látszólag érzékeltető vizuális költészet, az íráselemeket vizualizáló művészkönyv vagy a számos esetben irodalmi indíttatású, de alapjában véve az irodalmi felolvasás lehetőségeit kerülő művészi performance nyíltan hangsúlyozza irodalmi készítését, azonban nyilvánvaló, hogy ezeknek a tartalmaknak inkább az elvonatkoztatásán, látványán, illetve cselekvéssé való átfordításán munkálkodik, pont azért, hogy az irodalmat kizökkentse megszokott kerékvágásából. Így az irodalmi forma eszközbéli (nyelvi) minőségéből átcsúszik

az okság szintjére, mitológiai forrássá és mozgatórugóvá válik, a közlés végső artikulálását pedig már nem kizárólag saját eszközeivel valósítja meg, hanem a többi – alapvetően nem irodalmi – beszédmóddal összecsengésben, az esztétikai kinyilatkoztatásnak csupán egyik összetevőjeként.

Megállapítható továbbá, hogy a performance műfaján belül is létezik úgynevezett irodalmi vagy költészeti vonulat, amely inkább a klasszikus színházhoz fűződő kötelékeit tartja fontosnak, mintsem azokat, amelyek a művészi performance sajátosságai. A művészi performance alapvető tulajdonsága tudniillik az, hogy a szemantikai aurát meghatározó tartalmi ismerveket a tautológiai világ nyelvére fordítja át, s ez az új „tájszólás” mindenekelőtt fogalmi vonatokkal operál, a nyelv utalásos, metaforikus, metonímiai jellemvonásait domborítja ki, miközben háttérbe szorítja a leíró és elbeszélő mozzanatokat.

A performance műfaján belüli megosztottság szinte valamennyi modernista műfajra jellemző. Nehéz meghúzni azt a határt, amelynek mentén a műfajok szigorúan elválnak egymástól, hiszen a cél nem a különvalóság, hanem az együvértartozás, az eszközbéli összhatás, a szintézis. A művészkönyv műfaján belüli áramlatok is főként aszerint oszlanak el, hogy a szerző az irodalom vagy a képzőművészet felől közelít-e hozzájuk; az irodalmi szöveget kívánja-e vizualizálni, esetleg a képi világot óhajtja szövegileg determinálni.

Tény, hogy a századunk második felében jelentkező megannyi modernista törekvés – izmus és art – inkább a nyitottságot, az átfedést, az átjárhatóságot eszményíti, mintsem a tiszta formák kötöttségeit. Ezért az irodalmi szöveg beszivároghat azokba a nyelvi tartományokba is, amelyekben azelőtt nem volt honos, s ellenkezőleg, más képzőeszközökkel elegyülve marginalizálhatja önnön eredeti funkcióját, az írásbeliséget. Ami, hadd tegyem hozzá, semmi esetre sem egyenlő a degradációval.

Nagy Pál kötete ennek a bonyolult kérdéskörnek a természetrajzát vázolja fel. Megannyi adattal, hasznos művészettörténeti tudnivalóval szolgál, s avatott aktivis-

taként göngyölyti fel a vonatkozó művészeti törekvések helyi és nemzetközi történetét.

Az irodalom új műfajairól beszél, holott kerüli az irodalom újszerű fogalmi meghatározását, mivel tudatában van a felmerülő dilemmák egyértelmű tisztázásának lehetetlenségével. Így hát kénytelen leszögezni, hogy „a bemutatott új műfajok némelyike irodalminak is tekinthető műfaj csupán”.

Ez valóban így van, mert ha a happenninget, a performance-szót vagy az elektrografikát az irodalom fogalomkörébe iktatjuk, egyrészt szinkretizációt, utólagos kisajátítást követünk el, másrészt nem mondunk igazat. De ha azt állítjuk, hogy ezekben az irányzatokban meghatározó érvénnyel, vagy jelentős mértékben vannak jelen bizonyos irodalmi formák, illetve törekvések, valamelyest közelebb kerülünk a valósághoz. Hiszen ne feledjük, hogy a modernista irányzatok egyik központi jellemvonása az összművészeti hajlandóságok kidomborítása, illetve a vagylagos műfaji szituáció feltételeinek kiérlelési szándéka.

Az esztétikai kommunikációnak az írásbeliség mércéihez igazodó törvényszerűségeit tartva szem előtt, mindenképpen kikövetkeztethető, hogy az elektronikus eszközök kínálatában egyedül a számítógépen készült szöveges alkotásokat iktathatjuk fenntartások nélkül az új irodalmi műfajok családjába. Bár a számítógépes programok úgyszintén a korunkban eszményített „nagy szintézis” szellemiségének megvalósítását szolgálják, a kom-

putereken az elektronikus írás médiuma egy ujjszöveggel leválasztható és elkülöníthető. A szöveg és annak grafovizuális értékei oly módon variálhatók és permutálhatók, hogy attól még nem veszítik el alapvető irodalmi jellegüket. Másrészt az sem hanyagolható el, hogy a számítógépek a már meglévő, mindeddig nyomtatott formában tárolt irodalmi-költészeti

művek tárolására is alkalmasak, vagyis helyettesíthető általuk a könyv anyagi-ságában véges médiuma.

Nagy Pál könyve minden bizonnyal egy kicsit felborzolja az irodalomtörténészek idegeit. A számítógépes irodalomra vonatkozó hipotézisei új fényben világítják meg egy szilárdnak vélt rendszer fogalomkörét. Hogy tézisei közül mi tekinthető túlzásnak és mi nem, ebben a pillanatban nem tudhatjuk. Az azonban biztos, hogy merész meglátások nélkül művészetben, tudományban nincs előrelépés, nincs haladás.

A szerző is ezt tartotta szem előtt, amikor egy még élő, hatóképes és ezért folytonosan változó esztétikai jelenségeknek az alapproblémáit helyezte górcső alá – az elektronikus civilizáció első stádiumában.

NAGY PÁL: *Az irodalom új műfajai*. ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézet–Magyar Műhely, Bp. 1995.

Megállapítható továbbá, hogy a performance műfaján belül is létezik úgynevezett irodalmi vagy költészeti vonulat, amely inkább a klasszikus színházhoz fűződő kötelekeit tartja fontosnak, mintsem azokat, amelyek a művészi performance sajátosságai. A művészi performance alapvető tulajdonsága tudniillik az, hogy a szemantikai aurát meghatározó tartalmi ismérveket a tautológiai világ nyelvére fordítja át, s ez az új „tájszólás” mindenekelőtt fogalmi vonzatokkal operál, a nyelv utalásos, metaforikus, metonímiai jellemvonásait domborítja ki, miközben háttérbe szorítja a leíró és elbeszélő mozzanatokot.

Szombathy Bálint